Navigeren door het Schulpengat
deel 1

door Peter Kouwenhoven

Het Marsdiep, het zeegat tussen de kop van Noord-Holland en Texel, is al eeuwenlang een belangrijke toegang tot de Waddenzee en de Zuiderzee, nu het IJsselmeer. Vanaf de Noordzee leidden steeds veranderende vaargeulen naar de ingang van het Marsdiep. Heden ten dage zijn dat het Molengat en het Schulpengat. Het Schulpengat is al die eeuwen redelijk stabiel gebleven. Langs de kust van Noord-Holland, tussen Callantsoog en Den Helder, en op Texel staan en stonden diverse kapen en licht-opstanden om de scheepvaart door het Schulpengat te geleiden.

De in 1822 gebouwde vuurtoren van Kijkduin op een tekening van J.C. Greive jr. uit 1858.

De ingang van het Marsdiep werd waarschijnlijk al in de Middeleeuwen gemarkeerd met grote houten kapen op het toenmalige eiland Huisduinen en op de zuidelijke punt van Texel. In de zestiende eeuw werd op Huisduinen ook een vuurbaak opgericht, mogelijk al in 1542. Zeker is dat er in 1598 een vuurbaak stond op het 'Kijkduin' van Huisduinen. Deze vuurbaak is diverse malen vervangen, voor het laatst in 1814. Het was een fel brandend kolenvuur, dat aanvankelijk alleen in de wintermaanden werd gestookt maar vanaf 1771 het hele jaar door. Amsterdam was in die tijd verantwoordelijk voor de vaarwegmarkering in en rondom het Marsdiep en zal de kosten van dit vuur op zich hebben genomen.
De laatste vuurbaak op het Kijkduin heeft maar kort dienst gedaan. Er kwam namelijk een alternatief voor het kolenvuur, dat door zijn grote brandstofverbruik erg duur was en ook een aantal andere nadelen kende. De Argandse lamp deed zijn intrede: een olielamp met een parabolische reflector, die een zeer helder licht gaf. Omdat men in Engeland begon met de productie van deze lampen werden ze ook wel Engelse lamplichten genoemd. Een aantal van deze lamplichten bij elkaar, geplaatst op een hoge toren, vormden een goed alternatief voor de kolenvuren.

De vuurtoren op Fort Kijkduin

In 1822 werd de vuurbaak op het Kijkduin vervangen door een bakstenen vuurtoren op het in opdracht van Napoleon gebouwde Fort Kijkduin, voorzien van schietgaten.

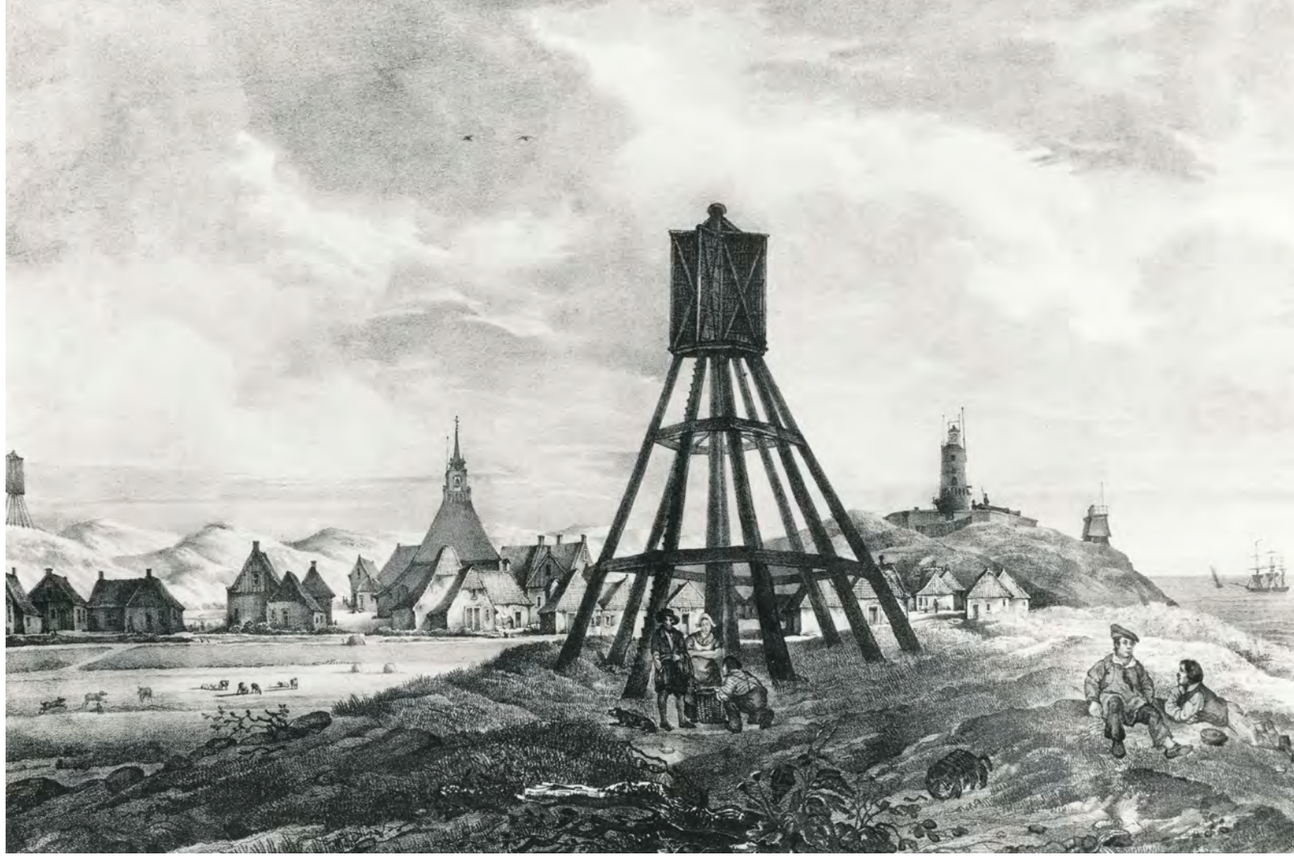

Het dorp Huisduinen omstreeks 1840, op een tekening van P.A. Beretta. Op de voorgrond Kaap Ruigebeen, met daarachter de stenen vuurtoren op het Fort Kijkduin en de oude vuurbaak. Helemaal links, tegen de rand van de tekening aan, de Schoutenkaap.

Het Ontwerp was van Jacob Valk, inspecteur Maritieme Werken bij het Loodswezen. Het lichttoestel was een ijzeren raamwerk waarop 28 Engelse lamplichten waren bevestigd. Het werd geleverd door Rijksgeschutgieterij Maritz & Zoon in Den Haag. Dit licht werd op 29 oktober 1822 voor het eerst ontstoken. De oude vuurbaak werd niet direct afgebroken, hij bleef nog vele jaren staan op zijn plek vlakbij de nieuwe vuurtoren, om dienst te doen als dagmerk. Pas in 1901 is hij afgebroken.
In 1853 zijn de Engelse lamplichten vervangen door een vaste Fresneloptiek van de eerste grootte, met een olielamp als lichtbron. Dit nieuwe licht is op 25 september 1853 voor het eerst ontstoken.
De stenen vuurtoren heeft tot 1 april 1878 dienst gedaan. Vanaf die dag heeft de gietijzeren vuurtoren Lange Jaap, bij Huisduinen, zijn functie overgenomen. De stenen vuurtoren werd op dezelfde dag bij publieke inschrijving verkocht en daarna afgebroken.

Kapen bij Huisduinen

Op 16 oktober 1837 vond de aanbesteding plaats van de bouw van twee houten kapen in de duinen ten westen van de stenen vuurtoren: Kaap Ruigebeen, ook wel Kleine Kaap genoemd, en de grotere Schoutenkaap. Deze kapen vormden een zichtlijn ter markering van de uiterton van de Slenk, de nu niet meer bestaande vaargeul tussen de zandbanken Noorderhaaks en Zuiderhaaks. Dit was overigens niet de eerste zichtlijn van kapen op deze plek. Ook op een kaart van de Zuiderzee van Nicolaas Witsen uit 1712 is deze zichtlijn getekend, gevormd door de Schou-

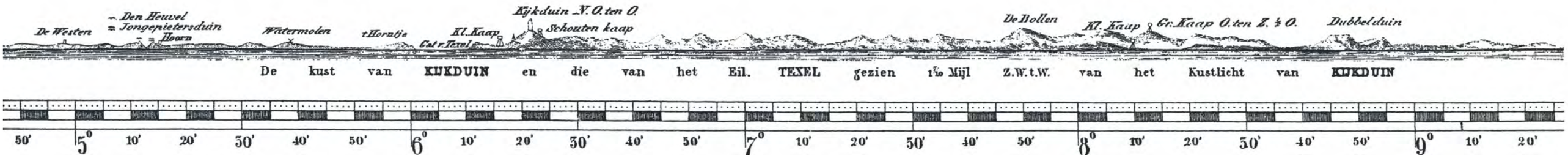

Een kustprofiel van de omgeving van Kijkduin, op een zeekaart uit 1852.

tenkaap en de Grote Kaap. En ook eerder zullen er kapen hebben gestaan. Kaap Ruigebeen was ook onderdeel van een andere zichtlijn. Samen met de kerktoren van Den Hoorn op Texel vormde hij een zichtlijn ter markering van de ligging van de vaargeul Schulpengat.
De beide kapen zijn diverse malen vervangen, ofwel omdat ze het zelf hadden begeven of omdat ze moesten worden verplaatst, omdat de vaargeulen waren veranderd. Kaap Ruigebeen is in september 1876 afgebroken en niet meer vervangen omdat hij geen functie meer had. Waarschijnlijk is in die tijd de Slenk verdwenen en voor het Schulpengat waren inmiddels andere bakens geplaatst. In 1911 is ook de Schoutenkaap afgebroken.

Kapen bij de Zanddijk

De vaargeul van het Schulpengat werd lange tijd gemarkeerd met een reeks drijvende houten tonnen. De meest zuidelijke ton was de uiterton van het Schulpengat, ook wel de uiterton van Texel genoemd.
In Berichten aan Zeevarenden werd op 27 september 1838 melding gemaakt van de oprichting van twee kapen ten zuiden van de duinen 'De Bollen' bij de Zanddijk, dienend als zichtlijn ter markering van de uiterton van het Schulpengat. Dat was op dat moment een zwarte ton met een bol als topteken. De oostelijke, hoogste kaap had een rond raam. De laagste, westelijke kaap had een vierkant raamwerk. Ook hier waren dit niet de eerste kapen op deze plek. Op paskaarten van de Zuiderzee uit de zeventiende eeuw is ook al sprake van een Grote Caep bij Calantsoog en de Engelse admiraal Knight, die de Nederlandse kust rond 1800 nauwkeurig beschreef, maakte melding van 'twee bakens welke dienen tot een leidingmerk voor de uiterton van Texel'.
Zeevarenden die vanaf de Noordzee het Schulpengat wilden bevaren werden in het bericht van 27 september 1838 geadviseerd de twee kapen ziend, deze in een lijn te houden en door te varen tot voorbij de uiterton, om direct daarna de 'merken' van het Schulpengat te volgen. Dat waren in die tijd Kaap Ruigebeen en de kerktoren van Den Hoorn.
De beide kapen, die werden aangeduid als de Kleine of Buitenkaap en de Grote of Binnenkaap, zijn in de decennia daarna diverse malen vervangen of verplaatst.

Geleidelicht Schulpengat

De internationale koopvaardij had eeuwen lang gebruik gemaakt van zeilschepen, maar aan het begin van de negentiende eeuw kwam daar verandering in. Het stoomschip deed zijn intrede. Binnen enkele decennia nam de stoomvaart sterk in omvang toe en ontstond de behoefte om steeds meer 's nachts te varen. Het was niet langer voldoende om de scheepvaart met dagmerken te geleiden. Er moesten nieuwe kustlichten worden opgericht.
Op 14 oktober 1863 vond de aanbesteding plaats voor het aanleggen van een fundering voor een geleidelicht bij het dorp Huisduinen en de bouw van twee lichtwachterswoningen. De lichtopstand stond ten zuiden van de stenen vuurtoren, ter hoogte van strandpaal 0. Het licht werd op

Het geleidelicht Schulpengat, de vuurtoren van Kijkduin en de kustwachttoren omstreeks 1939.

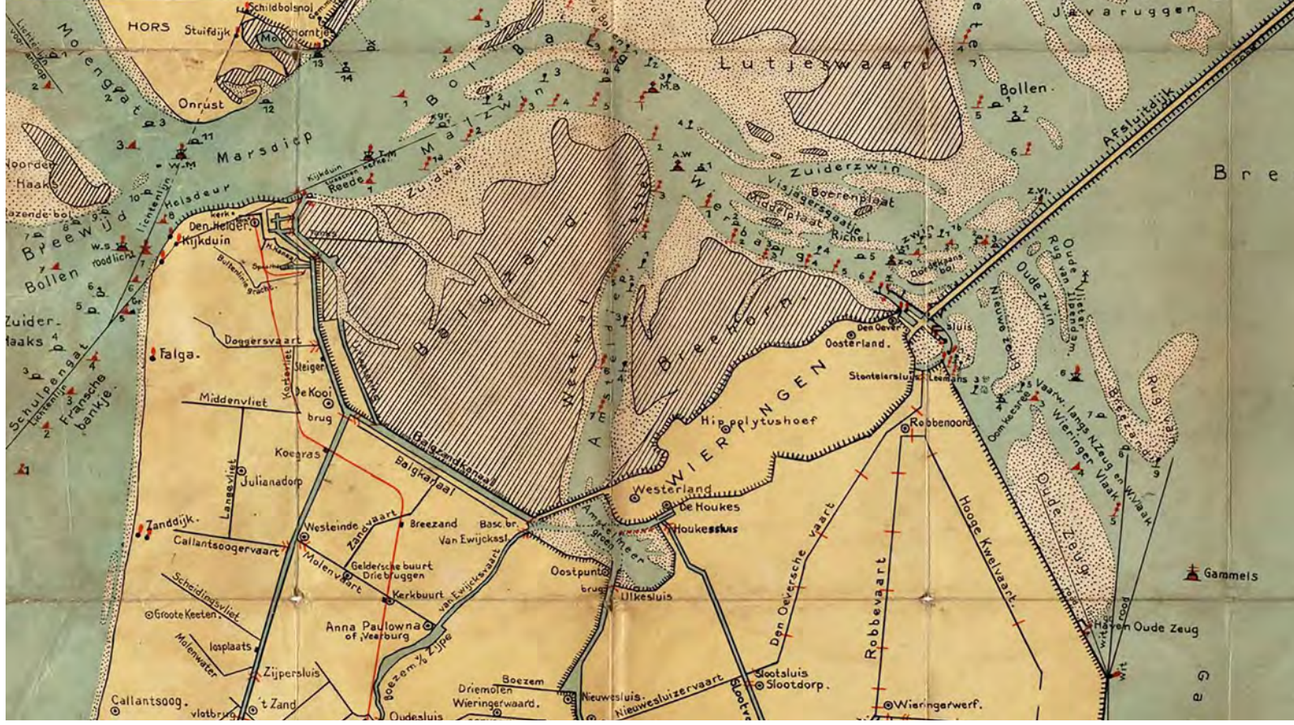

Een zeekaart uit 1936, met daarop onder meer de lichtopstanden Zanddijk, Falga, het geleidelicht Schulpengat en de vuurtoren van Kijkduin (Lange Jaap). Bron: Fries Scheepvaartmuseum.

1 september 1864 voor het eerst ontstoken. Het was een stilstaand wit lenticulair licht van de vierde grootte. Dit geleidelicht vormde samen met de vuurtoren van Kijkduin een lichtenlijn voor het Schulpengat. Deze lichtopstand heeft niet zo lang dienst gedaan. In 1882 vervaardigde de firma Schretlen & Co uit Leiden een nieuwe opstand van gietijzer (bestektekening van 28 december 1881). Hij had oorspronkelijk een hoekig lichthuis met een smal raam. Dit is in 1914 vervangen door een ronde lantaarn.
Op 19 februari 1872 is er een ijzeren mast met een korfbal opgericht direct achter het geleidelicht, om als dagmerk te fungeren voor de zichtlijn Schulpengat, samen met de stenen vuurtoren.
In het begin van de twintigste eeuw stond er vlakbij het geleidelicht Schulpengat een ijzeren uitkijktoren van de Kustwacht, zoals die op veel plaatsen langs de kust te zien waren. De uitkijklokalen op deze torens waren echter klein en weinig comfortabel en zijn na enkele decennia overal afgebroken of vervangen. Bij Huisduinen is in de jaren 1948-1949 een nieuwe stenen kustwachttoren gebouwd. De vormgeving is karakteristiek voor deze periode: een vierkante grondslag en opgebouwd uit bakstenen. Toen de nieuwe kustwachttoren gereed was heeft het geleidelicht Schulpengat een plaats gekregen bovenin de toren. De gietijzeren lichtopstand is toen niet afgebroken zoals ik tijdens het schrijven van mijn eigen boek 'Vuurtorens, lichtschepen en kapen' uit andere bronnen had opgemaakt, maar verplaatst naar de duinen bij Julianadorp, waar het als laag licht van de lichtenlijn Zanddijk in gebruik is genomen.
In 1954 bleek de lichtenlijn Schulpengat gedeeltelijk over ondiepten te leiden. Er werd toen een rode en een groene sector toegevoegd om de ondiepten te markeren.
Maar al spoedig was deze lichtenlijn niet meer geschikt om richting te geven in het Schulpengat. Een lichtenlijn op Texel heeft deze functie in 1966 overgenomen.

Het geleidelicht Schulpengat in 2007.

De lichtopstand Falga en de lichtwachterswoning omstreeks 1916.

De kustwachttoren verloor dus zijn functie als lage licht van een lichtenlijn, maar behield wel een licht. Het was uitsluitend nog sectorlicht dat waarschuwde voor ondiepten. Het is op een gegeven moment bevestigd aan de zuidwestzijde van de toren, ter hoogte van de onderste verdieping.
De kustwachtpost is tot 1990 in gebruik geweest.
De zeeverkeersdienst is daarna overgenomen door het Marinehavenkantoor in Den Helder. De kustwachttoren is nu in gebruik als exclusief hotel.

Verklikkerlicht Falga

Op ongeveer drie kilometer ten zuiden van de vuurtoren van Kijkduin, in de duinen ter hoogte van strandpaal 3, is op 1 september 1864, gelijktijdig met het geleidelicht Schulpengat, het verklikkerlicht Falga ontstoken. Het was een vast licht op een houten opstand. De verklikker gaf met een smalle rode sector aan wanneer de lichtenlijn Schulpengat moest worden verlaten om geleidelijk meer naar het westen toe te koersen. Vlakbij het verklikkerlicht stond een lichtwachterswoning. De bouw hiervan is aanbesteed op 14 november 1863.
Op 15 januari 1871 is een groene sector toegevoegd.
Bij de overgang van groen naar rood moest de lichtenlijn Schulpengat worden verlaten.
Uit een zogenoemd 'concessieboek' van de Dienstkring Petten van Rijkswaterstaat valt op te maken dat er in 1907 een (hulp) lichtopstand is geplaatst in de duinen nabij Falga. Mogelijk is toen de lichtopstand Falga vervangen door de opengewerkte ijzeren toren die op oude foto's uit het begin van de twintigste eeuw is te zien. Het concessieboek vermeldt ook een verplaatsing van de lichtopstand Falga in 1916.
Het verklikkerlicht Falga is in de Tweede Wereldoorlog afgebroken en na de oorlog is er een nieuwe, hogere lichtopstand geplaatst. Dit was een vierkante opengewerkte ijzeren toren met een hoogte van 15,4 meter, met een zwart ruitvormig scherm boven het licht.
In 1966 is het licht gedoofd omdat het niet meer nodig was. In dat jaar werd er een nieuwe lichtenlijn ontstoken voor het Schulpengat, bestaande uit een licht op de kerktoren van Den Hoorn en een laag licht in de duinen ten zuidwesten van Den Hoorn. De lichtopstand Falga is in 1972 afgebroken.

De lichtopstand Falga in 1970.

Lichtenlijn Zanddijk

In 1871 werden de kapen bij de Zanddijk, in de duinen ter hoogte van strandpaal 8, vervangen door twee lichtbakens. De uiterton van Texel werd vanaf dat moment gemarkeerd door twee kruisende lichtenlijnen: de lichtenlijn Kijkduin - Schulpengat en de nieuwe lichtenlijn Zanddijk.
Uit berichten aan zeevarenden valt op te maken dat de lichtenlijn op 1 november 1871 voor het eerst is ontstoken. Over de verschijningsvorm van de eerste bakens van deze lichtenlijn, of 'kaapjes' zoals ze in de volksmond wel werden genoemd, heb ik tot nu toe echter geen informatie gevonden.

Het hoge licht Zanddijk. De foto is ergens tussen 1924 en 1940 genomen.

De in 1871 gebouwde witte lichtwachterswoning bovenop de Zanddijk, begin twintigste eeuw. De woning is in 1922 gesloopt.

Het in 1914 gebouwde lage licht Zanddijk op een foto van voor 1940.

Het lage licht Zanddijk omstreeks 1960.

Gelijktijdig met de bouw van de lichtenlijn is er ook een lichtwachterswoning gebouwd. Een witgepleisterde woning bovenop de Zanddijk, vlakbij het hoge licht. Deze woning is in 1922 gesloopt, nadat er eerst een nieuwe woning was gebouwd onderaan de Zanddijk. De aanbesteding van deze woning had op 11 november 1921 plaatsgevonden. Deze woning is nog voor 1940 buiten dienst gesteld en verkocht door de Dienst der Domeinen.
In 1914 zijn beide lichtopstanden vervangen. Het lage licht was een kleine, vierkante ijzeren kaap met een gekanteld vierkant als scherm en halverwege de opstand een lichthuis. Het hoge licht was een 16,5 meter hoge, zeskantige ijzeren kaap met een rechthoekig scherm en daarboven een lichthuis.
Beide kapen hadden een vast wit licht met petroleumbranders als lichtbron. Op 29 september 1924 heeft de minister van Marine vergunning verleend voor het leggen van een kabel voor elektrificatie van de geleidelichten aan de Zanddijk. Het lage licht heeft na elektrificatie een onderbroken wit licht gekregen. Het hoge licht behield een vast wit licht. De beide kapen hadden als reserveverlichting gasgloeilichten. Er stonden gashouders onderaan de kapen.
In 1949 is het lage licht vervangen door het overbodig geworden gietijzeren geleidelicht Schulpengat uit 1882. Het is voorzien van een vijfhoekig scherm, vlak onder het lichthuis. Het oude lage licht Zanddijk is mogelijk al tijdens de Tweede Wereldoorlog gesneuveld. Het hoge licht, de Grote Kaap, heeft stand gehouden.
In 1966 is het hoge licht vervangen door een rode, ronde stalen toren met een grijs lichthuis. Het had nog steeds een vast wit licht. Deze toren is in 1985 vervangen door een vrijwel identieke toren. De lichtenlijn is toen opgeheven. Het lage licht is gesloopt en het hoge licht werd een onderbroken sectorlicht. Een heel smalle witte sector markeert nu de verkenningston in het Schulpengat.
De oude optiek en de oude lampverwisselaar van het hoge licht Zanddijk zijn overgebracht naar het Kustverlichtingsmuseum in Hoek van Holland.

De nieuwe lichtwachterswoning vlak na de oplevering in 1922.

Bronnen:

- Vuurtorens, lichtschepen en kapen. Peter Kouwenhoven, 2010.
- Het archief van H.D. Huis uit Voorburg.
- Het Kaaplicht, een artikel van Maarten Bakker en Cees Vriesman in De Clock van Callens-ooghe 13(1998)nr.4
- Het register van concessiën tot en met 1934. Dienstkring Petten van Rijkswaterstaat

Toevallige ontmoetingen 11

Littlehampton - Engeland

tekst en foto Jaap Dirks

Het is juli 1997. Met de hele familie zijn we neergestreken in een bungalowpark bij Pagham aan de zuidkust van Sussex in Engeland. Hier is voor elk wat wils. Twee keer een dag met de trein naar Londen voor de grote bezienswaardigheden. Met de eigen auto rijden we naar het enorme kasteel Arundel voor de jongens en naar de thuisbasis van de wereldwijde 'The Body Shop' in Littlehampton voor de dames. Stonehenge, het middeleeuwse Chichester en het mooie Dartmoor Forest vinden we allemaal leuk en speciaal voor mij rijden we langs wat vuurtorens en reddingboten. Zo bezoek ik met een van mijn zonen een reddingbootstation in Selsey Bill, waar de boot vanaf een metershoge helling in zee wordt gelanceerd en zie ik in de verte de vuurtorens van Southsea (Portsmouth), Hurst Castle en de Needles van Wight. Natuurlijk rijden we een dagje langs de kust om vanaf de wereldberoemde krijtrotsen 'The Seven Sisters' in de diepte te staren naar de bekende roodwitte toren van Beachy Head. Een prachtig gezicht. Maar de toevallige ontmoeting vond dit keer plaats in het kustplaatsje Littlehampton, aan de monding van de rivier Arun. Lopend langs de zeekant komen we bij een enorm pretpark, pal aan de kust. Botsautootjes, achtbaan, schiettenten, snoeptentjes, draaimolens; een walhalla voor onze kinderen, maar wat ons betreft, met alle constante herrie en lawaai, totaal niet passend in het vredige beeld van strand en zee. Pal achter deze permanente kermis wandelen we even later de pier op en stuiten al snel op de heel moderne witte, strakke stalen vuurtoren van Littlehampton. Niet veel opsmuk, rechttoe rechtaan, maar modern vormgegeven en met een groot, duidelijk licht. De geur van fish and chips vermengt zich hier met die van dieselolie en rottend wier. Dichter bij de zeekant slaan de kleine golven fris op het strand. Vakantiegangers spreiden hun handdoeken uit en genieten van zand en zee. Wij kijken nog eens om. Links de riviermonding en het havenhoofd met de wandelpromenade. Direct rechts erachter het pretpark en nog wat verder daarachter de hotels, pensions en winkelstraten. Wit en hoog erbovenuit stekend: de vuurtoren van Littlehampton.

Oplossing fotopuzzel

De fotopuzzel in het winternummer 2015 van de Vuurboet werd gewaardeerd, in ieder geval bij de leden die hun oplossing hebben ingezonden. We hebben reacties gehad van Piet Wieringa, Marten en Jelly Koopmans, Kees van Hamersveld, Maarten van Vliet, Jaap Termes en Els Henrichs. Deze leden hebben een paar uur puzzelplezier gehad, gebruikmakend van internet, naslagwerken en zelfs de poster Vuurtorens in Nederland. Piet Wieringa en Kees van Hamersveld krijgen een eervolle vermelding. Hun oplossing was helemaal goed. De overige deelnemers hebben een of meerdere fouten gemaakt. De vuurtoren van Den Oever heeft de meeste hoofdbrekens opgeleverd. Daarnaast zijn er fouten gemaakt bij de foto's van de Leughenaer, Rügen, Duinkerken, Nieuwe Sluis en Haamstede.

Oplossing:

1. Toren van de Leughenaer in Duinkerken
2. Grosser Vogelsand
3. Kronborg
4. Ober-Eversand in Dorum-Neufeld
5. Rubjerg Knude Fyr
6. Den Oever
7. Kap Arkona op Rügen
8. De IJzeren Baak, bij Ouddorp (Goeree)
9. Het hoge licht van Hoek van Holland
10. Swinemünde (Świnoujście)
11. Duinkerken
12. Holtenau (Kiel)
13. Nieuwe Sluis (Breskens)
14. Haamstede (Westschouwen)